

POLITICKÉ SÚVISLOSTI VÝSKUMU VEREJNEJ MIENKY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945-1989

Mgr. Miroslav Tížik, PhD.

Sociologický ústav SAV v.v.i.,

„Výzkum českého a slovenského veřejného mínění před rokem 1989“

Sociologický ústav AV ČR v.v.i, (ČSDA), 17.05.2022

[Akademické konferenční centrum \(AKC\)](#)

Inštitúcie a politika ako sociologický problém

1. Výskum verejnej mienky na Slovensku – dva svety:
  - a) do roku 1989 (po roku 1989 nepoužívané na Slovensku, v Česku čiastočne)
  - b) po roku 1989- prevažná ahistorizácia empirickej sociológie na Slovensku

2. Slovenský výskum v Československu – existovalo niečo ako československý výskum? Výskum VV ako súčasť dobových politických aj národnostných sporov

3. Inštitúcie na výskum VV týkajúce sa Slovenska:
  - a) ČÚVVM (1946-1950) – nerealizoval výskumy
  - b) ÚVVM PI (1947-1950)
  - c) ÚVVM SAV (1966-1967) – vo fáze projektu
  - d) KVVM OS (VÚKVM, ÚVVM SŠÚ – 1967-1992)
  - e) ÚVVM ČSAV (FŠÚ – 1967-1992)

Východiská problému

Existencia a fungovanie všetkých pracovísk bola silne spojená s dobovými politickými problémami

1. Vzťah ústavov k štátu (miera autonómie od politickej kontroly)
2. Závislosť formy organizácie od aktuálnej politickej moci
3. Česko-Slovenské spory o národné špecifiká výskumu a podobu spolupráce.

ÚVVM PI (1948-1950)

– diet'a štátoprávnych sporov

Existencia ako výsledok kompetenčných sporov medzi pražskou vládou a slovenskými samosprávnymi orgánmi (Zbor povereníkov a akademické inštitúcie)

- a) Pražská idea z prelomu 1945/46 inšpirovala slovenské orgány o vlastnú inštitúciu – hľadanie opory v akademických a politických kruhoch na Slovensku – podpora DS, SAVU, Akademickkej a umeleckej rady a ďalších vedných inštitúcií. Úloha A. Štefánka (SAVU a Akademická a umelecká rada, A. Hirnera za MS a čiastočne M. Katriaka (úradník na PI) pri podpore samostatnosti ústavu
- b) Dilema: sesterský (Bratislava) alebo dcérsky (Praha) inštitút k ČÚVVM? Návrh osnovy zákona, nikdy neprijatý.
- c) Výsledok – dva samostatné, nekomunikujúce ústavy s odlišnými formami fungovania, bez plánovaného zákona o existencii – rezortné pracoviská.

ČÚVVM a ÚVVM PI

1. Ministerstvo informácií ČSR založilo Československý ústav pre výskum verejnej mienky (ČÚVVM) v roku 1946, kvôli nedohode realizovali výskumy len v českej časti štátu. (1946-1950 asi 57 výskumov).
  - a) Silný zakladateľský aj personálny sociologický impulz – Č. Adamec a sociologicky osvietení úradníci
  - b) Medzinárodne uznaný ústav, využívajúci Gallupovskú metodológiu a tréningy.

2. Povereníctvo informácií na Slovensku si založilo v rámci svojich štruktúr v r. 1947 oddelenie ÚVVM (výskumy 1948 až 1950 – spolu 22).
  - a) Zdanlivo samosprávnejší charakter – poradný zbor (A. Štefánek, A. Hirner, A. Jurovský, I. Karvaš...), no vedenie pracoviska - úradník PI P. Šúl'an, zaškolený na 3 mesačnom pobyte v Londýne. Personál bez odbornej kvalifikácie. Zmienky o M. Katriakovi ako úradníkovi PI a prostredníkovi navonok.
  - b) Vnútorne kompetenčné spory (náznaky) medzi poradným zborom a riaditeľom.
  - c) Medzinárodne neviditeľný, využívajúci Gallupovskú metodológiu so slovenskými špecifikami (anketárska sieť)

Rok	ČÚVVM (počet výskumov)	ČÚVVM (témy)	ÚVVM PI (počet výskumov)	ÚVVM PI (témy)
1946	11	Film, MNV, náboženstvo, automobily, zmiešané výskumy	0	-
1947	15	Zdravotníctvo, nár. podniky, manželstvo, vysokoškooláci, zamestn. v továrňach, zmiešané výskumy	0	-
1948	Min. 6 (predpoklad 10)	Bývanie, zamestnanosť žien, obuv, zmiešané výskumy	7	Nár. identita Slovákov, vzťah k Čechom a maď. menšine a židovská otázka, vyst'ahovanie Maďarov, občianske práva Maďarov, družstevníctvo, náboženstvo
1949	Min. 1 (približne 7-8)	hospodárstvo	9	Plánovanie hosp., výsledky dvojročnice, spriemyselňovanie Slovenska, hodnotenie situácie v ľudovodemokr. systéme, JRD, cirkvi a Katolícka akcia, hodnotenie ekonomickej situácie
1950	Neznámy údaj (predpoklad 5-8)	neznáme	8	Zatiaľ nespracované

Pokusy o obnovu výskumu VV v polovici 60. rokov

Od r. 1950 (do 1957?)- sociológia ako buržoázna paveda (1957 – výzva Siráckeho na vybudovanie marxistickej sociológie, prvé sociologické monografie v Česku)

Realizácia rôznych empirických výskumov pod inými názvami – absencia inštitúcií na výskum VV – rôzne pokusy o kvantitatívne výskumy na Osvetovom ústave (Katriak, Hirner), NŠÚ alebo aj iných celoštátnych inštitúciách.

Obnova výskumu VV v Československu (1965-1967):

1. 1965 rozhodnutie 131. schôdze predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 30. 11. 1965, ktorým došlo k rozhodnutiu o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky
2. Založenie Ústavu pre výskum verejnej mienky ČSAV v Prahe dňom 1. 1. 1967, ktorý v rámci celočeskoslovenských reprezent. výskumov realizoval zber dát aj na Slovensku.
3. Od r. 1966 – Zaklad. Ústavu pre výskum verejnej mienky na SAV, neskôr Osv. ústave

ÚVVM ČSAV (1967-1972)

Hlavné ciele ÚVVM ČSAV:

- poskytovanie služieb politickej moci,
- vedecko-výskumné ambície
- snahy o akademickú neutralitu a zaradenie pod ČSAV. („kde sú pre prácu ústavu priaznivé podmienky – prestíž ČSAV a skutočnosť, že ČSAV neparticipuje na žiadnych čiastkových alebo skupinových občianskych záujmoch.“)

Medzinárodné kontakty s obdobnými pracoviskami v Sovietskom zväze, Poľsku a Juhoslávii a s poprednými ústavmi západných krajín.

Čiastočná personálna aj obsahová nadväznosť na ČÚVVM z povojnového obdobia – vzťah k dejinám, česko-slovenské vzťahy...)

Pracovisko súčasťou Vedeckého kolégia filozofie a sociológie ČSAV, z rozhodnutia vedenia ČSAV bolo k roku 1968 „vzhľadom k politickej a ideovej závažnosti jeho práce“ podriadené priamo prezídiu ČSAV s tým, že VKFS ČSAV bude naďalej sledovať odbornú činnosť ústavu.

ÚVVM ČSAV a Slovensko

ÚVVM ČSAV - celoštátne pracovisko a mal ambície poskytovať služby aj slovenským riadiacim orgánom.

Triedenie údajov bolo rozlišované podľa českých krajov a Slovenska. Toto malo podľa zámeru umožniť komparatívny výskum, ktorý by prispel k hlbšiemu poznaniu sociálnepsychologických a kultúrnych špecifík oboch národov.

Väčšina dotazníkov bola až do konca existencie federácie robená okrem češtiny aj v slovenčine a v maďarčine.

Spolupráca so Slovenskom

- a) od r. 1967 s Filozofickou fakultou UPJŠ v Prešove pri realizácii pilotáží (hlbkových rozhovorov) na Slovensku (táto spolupráca bola využitá aj napríklad pri predvýskume k projektu Vzt'ah Čechov a Slovákov k dejinám).
- b) druhá polovica 1967 pracovný styk s čerstvo založeným slovenským Kabinetom pre výskum verejnej mienky pri Osvetovom ústave v Bratislave (KVVM OÚ), ktorému poskytli vlastnú Príručku pre opytovateľa a spracované štatistické podklady pre kvótny výber.

Z ČSAV pod FŠÚ (1972-1992)

ÚVVM FŠÚ

IVVM FŠÚ

1972 – inštitucionálna aj personálna diskontinuita – presun pracoviska s min. personálu pod FŠÚ.

Skôr len formálna spolupráca so slovenskými pracoviskami

Viacero fáz práce, kvality aj tematického zamerania federálneho pracoviska

ÚVVM SAV – slepá ulička alebo prvý krok k inštitucionalizácii VVM?

V súvislosti s uznesením ÚV KSČ v roku 1965, na základe ktorého sa začal budovať ÚVVM ČSAV sa v roku 1966 začali snahy o zriadenie aj dcérskeho alebo partnerského pracoviska na Slovensku.

Prvým krokom k tomu bola iniciatíva pracovníkov v podstate čerstvo vzniknutého Sociologického ústavu SAV, ktorí, zosobnení **Martinom Katriakom**, vypracovali na jar 1966 návrh na zriadenie Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku (ÚVVM SAV), ktorý by pôsobil v rámci činnosti Slovenskej akadémie vied. (SÚ SAV ako samostatné pracovisko vznikol len 1. 1. 1965 a len niečo vyše roka nato už inicioval vytvorenie ďalšieho samostatného pracoviska na SAV).

ÚVVM SAV mal čiastočne nadväzovať na fungovanie ÚVVM PI, no s lepšie zabezpečenou kvalitou terénneho zberu dát a väčšej otvorenosti akademickému výskumu. (Prvé spracovanie jeho existencie a výskumov v rokoch 1948 a 1948 (zmienka o 16 z celkovo 22 výskumov – prečo?)

Dôvodová správa bola vypracovaná 3. 5. 1966 a odoslaná bola doc. Jánovi Pašiakovi na Vojenskú politickú akadémiu Klementa Gottwalda (VVP sociológie) so žiadosťou, aby ju predniesol na komisii VKFS ČSAV, ktorá sa mala konať 6. 5. 1966. Ján Pašiak bol zároveň poverený vedením novovzniknutého Sociologického ústavu SAV v Bratislave.

Politika a existencia ÚVVM SAV

- Väčšia inšpirácia a väzba (jednostranná) k novovznikajúcemu pražskému pracovisku a to aj zdôvodnením svojho poslania.
- Deľba kompetencií medzi ČSAV a SAV. Asymetria. Bratislavské explicitne neašpirovalo na rozvíjanie teoreticko-metodologických otázok VVM, ale sústredenie sa na slovenské špecifiká a pre slovenské politické orgány.
- Ústav mal byť samostatná rozpočtová jednotka SAV, s „prevažne sociologickou povahou“ .
- Predsedníctvo SAV sa návrhom na zriadenie ústavu zaoberalo 10. 10. 1966, keď súhlasilo so zriadením pracoviska. Potenciálny vzťah k pražskému ÚVVM ČSAV - s ktorým by „spolupracovalo na báze partnerského vzťahu. Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave by v spolupráci s pražským ústavom realizoval jednak výskumy celoštátneho charakteru konané podľa spoločne vypracovanej, prísne jednotnej metodiky“ a tiež by plnil úlohy, „ktoré by mu zverovali slovenské národné orgány – ÚV KSS, SNR, povereníctvo a ich zložky.“
- Návrh predpokladal realizáciu 5-8 celoštátnych výskumov a 4-6 výskumov pre potreby slovenských orgánov, počínajúc letom 1967. Návrh ráatal s existenciou 2 anket. sietí, z ktorých by bola jedna súčasťou celoštátnej siete.
- Pracovisko malo mať dve línie riadenia. 1. Vedecká, spojená s SAV - Vedecké kolégium filozofie, sociológie a psychológie, spolu s Ústavnou radou, ktorej členmi mali byť, okrem interných zamestnancov a členov z iných pracovísk aj pracovníci Sociologického ústavu SAV. 2. ÚV KSS, prostredníctvom jeho Ideologického oddelenia.

Neúspech alebo prvý krok

1. Návrh na založenie ÚVVM SAV bol predložený na schválenie predsedníctvu SAV, aj s konkrétnym návrhom na riaditeľa, ktorého odporučila Ústavná rada SÚ SAV 21. 3. 1967. Z dvoch kandidátov – Jozefa Darma a Vladimíra Holinu nakoniec vybrala druhého z nich.
2. Posledný návrh bol predložený v polovici apríla 1967 na schválenie Predsedníctvu SAV, aj s návrhom na vymenovanie Vladimíra Holinu za riaditeľa ÚVVM SAV. No na žiadosť predkladateľa, predsedu VK FSP, bol tento návrh stiahnutý z rokovania Predsedníctva SAV a odložený na budúce rokovania. Predsedníctvo SAV sa však týmto návrhom už neskôr nikdy nezaoberalo. DÁ SA K NEMU VRÁTIŤ DNES?
3. Zastavenie projektu ÚVVM SAV spustilo rozbeh budovania KVVM pri Osvetovom ústave. 1. 6. 1967 informácia o zriadení Kabinetu pre výskum verejnej mienky OÚ (KVVM OÚ) k dňu 17. júla 1967.

KVVM OÚ, ÚVVM VÚKVM (1967-1976)

1. Druhá polovica roku 1967 – príprava anketárskej siete, inšpirácia a spolupráca s ÚVVM ČSAV, zapojenie **M. Katriaka** a iných sociológov (Sirácky, Karásek) do prípravy pracoviska a výskumov. Bez realizácie výskumov – **KVVM OÚ**.
2. KVVM presunutý pod Výskumný ústav kultúry a verejnej mienky (**KVVM VÚKVM**), k 1. 1. 1968.
3. **Pluralizácia výskumu v rámci VÚKVM (aj kvantitatívne výskumy):**
  - a) Kabinet teórie a sociológie kultúry (KTSK),
  - b) Kabinet riadenia a ekonomiky kultúry (KREK),
  - c) **Kabinet pre výskum verejnej mienky (KVVM),**
  - d) Inštitút pre výskum masových komunikačných prostriedkov (IVMKP).
6. VÚKVM – vydával informačný bulletin „Verejná mienka. Bulletin Výskumného ústavu kultúry a verejnej mienky“ - prehľad základných výsledkov z výskumov, nepodliehal takej prísnej kontrole v rámci VÚKVM pri šírení ako tomu bolo neskôr v prípade informácií z výskumov na KVVM (ÚVVM SŠÚ)

OD VÚKVM k VÚK a ÚVVVM SŠÚ (1976)

1. Súvis VÚKVM s akademickým svetom - v októbri 1968 na základe rozhodnutia ministra techniky bol začlenená do „výskumnej a vývojovej základne ČSSR“ ako rozpočtová, centrálna riadená jednotka, organizačne spadajúca pod Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie. Po federalizácii od r. 1969 ministerstvo.

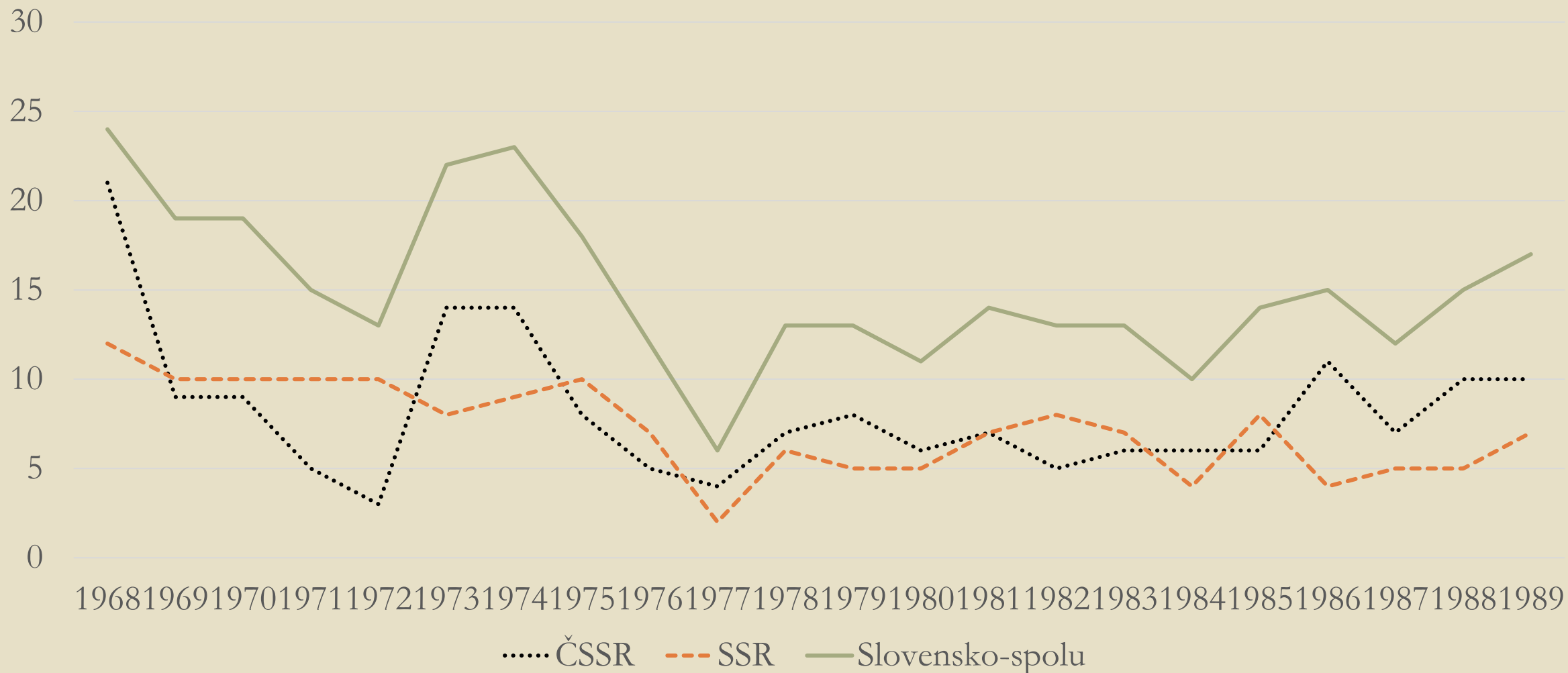
VÚVM - hlavný riešiteľom za Slovensko a dokonca aj v prípade štátnej úlohy riešenej v rámci ČSAV sa slovenským partnerom stal VÚKVM a ten následne prizýval ako spoluriešiteľské pracoviská ústavy Slovenskej akadémie vied.

VÚKVM sa stal pracoviskom, na ktorom sa po previerkach v období nástupu normalizácie zamestnali viacerí pracovníci odídení zo SÚ SAV, napríklad P. Prusák, alebo T. Ollík, ale aj ľudia z iných pracovísk (M. Kusý, či P. Karvaš).

2. Na základe uznesenia Sekretariátu ÚV KSS z 26. 4. 1976 sa KVVM začlenil k 1. júlu 1976 do SŠÚ ako pracovisko vedeckovýskumnej základne SSR, no bez právnej subjektivity, pod názvom **Kabinet pre výskum verejnej mienky Štatistického úradu SSR (KVVM SŠÚ)**.

Na rozdiel od ÚVVVM ČSAV, ktorý prešiel pod FŠÚ s minimálnou personálnou kontinuitou, v prípade KVVM, ktorý bol začlenený pod SŠÚ bolo zároveň delimitovaných až 12 jeho pracovníkov, vrátane takých, ktorí pracovali vo výskume verejnej mienky už dlhodobo (napríklad L. Šrámek).

Porovnanie počtov výskumov realizovaných na Slovensku československou a slovenskou inštitúciou

Problémy kvantifikácie a tematickej špecifikácie výskumov

1. Problém vykazovania – ÚVVM ČSAV (aj pod FŠÚ), aj VÚKVM a ÚVVM SŠÚ robili vlastné pravidelné výskumy, no robili aj výskumy pre iné inštitúcie, teda jeden výskum môže byť prezentovaný v kontexte rôznych výskumných správ a textoch rôznych inštitúcií (príklad výskumy ÚML ÚV KSS)

2. Problém identifikácie obsahu výskumu

a) v omnibusových (viactematických)

b) v „maskujúcich“ – výskum zdravotných tém obsahoval výskum o náboženstve (1969) a podobne

Výskum religiozity (náboženstva)

Politicky citlivá, no zároveň veľmi sledovaná téma

- a) ČÚVVM 1946 (1), ÚVVP PI 1948, 1949 (2) + samostatný triediaci znak v dotazníku na Slovensku
- b) 1. ÚVVM ČSAV (november 1969 - celočeskoslovenský) – neviditeľný – súčasť výskumu o transplantáciách, absencia spracovaných výsledkov – len v sekundárnych zdrojoch (zahranické zmienky, + správy IVVM FSÚ, absencia záverečnej správy,
2. KVVM VÚKVM (október 1968 slovenský) – spoločné otázky, slovenský komplexnejší, čiastočné výsledky v Sociológia (2 diely), výskum zrekonštruovaný a zrepikovaný v rokoch 2010 až 2015
- c) Výskumy svetonázoru
  1. Slovensko (KVVM VÚKVM 1971, 1973, 1974, ÚVVM SŠÚ 1979, 1984, 1986), Ústav vedeckého ateizmu SAV + ÚVVM SŠÚ 1989)
  2. ČSSR (ÚVVM FSÚ (1974, 1979, 1980, 1983, 1985, 1986) Svetonázor mládeže (IVVM FŠÚ 1980, 1983)

Možnosti komparácie medzi českom a Slovenskom a metodologických štandardov výskumov na Slovensku + sledovanie dynamiky zmeny.

Predbežné závery (hypotézy k ďalším analýzám)

1. Napriek autonómnej existencii a fungovaniu slovenských inštitúcií na výskum verejnej mienky sa ukazuje, že ich zakladateľským impulzom boli centrálné ambície v Prahe robiť výskum verejnej mienky.
2. Vymedzovanie sa voči pražským ústredným pracoviskám viedlo k nízkej miere organizačnej aj výskumnej podobnosti.
3. Autonómia slovenských inštitúcií pred priamou kontrolou politickej moci posilňovala invenciu, profesionalitu a relevantnosť výskumov. Po prechode pod priamu kontrolu straníckych orgánov boli dôsledky na kvalitu aj kvantitu oveľa zásadnejšie ako v Česku – opačný proces ako v iných stránkach normalizácie v Československu.
4. Hľadanie vhodného štátno-politického usporiadania vzťahov medzi českou a slovenskou časťou štátu viedli k násobeniu poznania o Slovensku (nie zdvojovanie výskumu)
5. Komparácia niektorých spoločných prvkov vo výskumoch pražských a bratislavských ústavov umožňuje rekonštruovať kvalitu zozbieraných a archivovaných dát.
6. Analýza zacielená na empirické kvantitatívne výskumy umožňuje rozšíriť pohľad na dejiny empirickej sociológie na Slovensku smerom k ďalším inštitúciám pôsobiacich či už v rámci Slovenskej socialistickej republiky (VÚK, Novinársky študijný ústav) alebo s celoštátnou pôsobnosťou (výskumné ústavy životnej úrovne, práce a podobne...)

ĎAKUJEM ZA POZORNOSŤ

Príspevok bol pripravený v rámci riešenia grantovej úlohy

VEGA 2/0046/19